

УДК 159.922

**В.В. Барко,**кандидат педагогічних наук,  
старший науковий співробітник  
ДНДІ МВС України, м. Київ,**В.І. Барко,**доктор психологічних наук, професор,  
головний науковий співробітник  
ДНДІ МВС України, м. Київ,**В.П. Остапович,**кандидат юридичних наук, завідувач лабораторії  
ДНДІ МВС України, м. Київ

## ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ ПОЛІГРАФНИХ ОПИТУВАНЬ У СИСТЕМІ МВС УКРАЇНИ

*У статті розкриваються правові та теоретико-психологічні засади організації і проведення опитувань працівників МВС України з використанням поліграфа. Аналізуються теорія і практика здійснення поліграфічних досліджень у нашій країні, підкреслюється доцільність використання передового досвіду зарубіжних країн у цьому питанні. Окреслено напрями вдосконалення правових і психологічних аспектів використання поліграфічних опитувань працівників правоохоронних органів, зокрема, щодо розробки законодавчої і нормативно-правової бази застосування поліграфа правоохоронними органами, психологічного обґрунтування і стандартизації методик поліграфного обстеження, виявлення психологічних умов проведення передтестової бесіди, поводження з обстежуваними, формулювання запитань, виявлення протидії опитуванню, візуальних особливостей неправдивої інформації тощо.*

**Ключові слова:** поліграф, Міністерство внутрішніх справ, поліція, опитування, психологічний стимул, психофізіологічна реакція, правові і психологічні аспекти.

*В статье раскрываются правовые и теоретико-психологические основы организации и проведения опросов сотрудников МВД Украины с использованием полиграфа. Анализируются теория и практика осуществления полиграфных исследований в нашей стране, подчеркивается целесообразность использования передового опыта зарубежных стран в этом вопросе. В статье намечены направления совершенствования правовых и психологических аспектов использования полиграфных опросов сотрудников правоохранительных органов, в частности, касающиеся разработки законодательной и нормативно-правовой базы применения полиграфа правоохранительными органами, психологического обоснования и стандартизации методик полиграфного обследования, выявления психологических условий проведения предтестовой беседы, обращения с обследуемыми, формулировки вопросов полиграфного теста, выявления противодействия опросу, особенностей неправдивой информации и т. п.*

**Ключевые слова:** полиграф, Министерство внутренних дел, полиция, опрос, психологический стимул, психофизиологическая реакция, правовые и психологические аспекты.

*Paper is dedicated to juridical and psychological aspects of organization and conduction of examination of Ministry of Internal affairs officers' with the help of polygraph. The authors analyze theory and practice of polygraph researches in our country, underline the importance of learning foreign progressive methods in this field. Paper considers some directions of the improvement of juridical and psychological aspects of polygraph examinations of Law enforcement' officers, in particular, concerning development of Law regulations of using polygraph by Law enforcement agencies, psychological reasoning and standardization of methods and techniques of polygraph examination, revealing of psychological conditions of successful pretest, treatment with polygraph examinee, test questions' formulation, revealing of resistance to polygraph examination and untruthful information.*

**Keywords:** *polygraph, Ministry of Internal Affairs, psychological stimulus, psychophysiological reaction, juridical and psychological aspects.*

Поліграф являє собою спеціальний комп'ютерний технічний засіб, що здійснює реєстрацію змін психофізіологічних реакцій людини, які є результатом психологічних процесів у відповідь на пред'явлення їй за спеціальною методикою певних психологічних стимулів. Поліграф має відповідну сертифікацію, прилад не завдає шкоди життю, здоров'ю людини та навколишньому середовищу. Він широко використовується із середини ХХ сторіччя в розвинених країнах світу, практика застосування приладу свідчить про те, що він дає можливість отримати від людини інформацію, яку в інший спосіб дуже складно виявити. Останніми роками успішно розвиваються такі напрями використання поліграфа, як відбір кадрів у професіях підвищеного ризику, а також розкриття й розслідування злочинів. Результати поліграфних обстежень персоналу в багатьох країнах Європи свідчать про їх високу ефективність у профілактиці злочинних проявів, службових порушень та девіацій поведінки. На сьогодні поліграф застосовується приблизно у 70 країнах, у тому числі в правоохоронних структурах США, Туреччини, Ізраїлю, Росії, Білорусі, Молдови, Литви, Польщі тощо. Проте в Україні поліграф не знайшов широкого застосування, що пояснюється низкою причин об'єктивного і суб'єктивного характеру. Тому *метою статті* є розкриття психологічних і правових умов підвищення ефективності використання поліграфних досліджень в нашій державі.

Історія становлення і розвитку поліграфних досліджень в Україні тісно пов'язана з розвитком системи Міністерства внутрішніх справ. Початком можна вважати 1999 рік, коли група з п'яти викладачів і науковців системи МВС України пройшла перепідготовку в Академії юридичної психофізіології (м. Ларго, США) за спеціальністю "екзаменатор поліграфа". У травні 1999 р. в Національній академії внутрішніх справ України був проведений круглий стіл на тему "Проблеми і напрямки впровадження поліграфа у практичну діяльність органів внутрішніх справ України" за участю представників МВС, представників Служби безпеки і Міністерства оборони України, українських та російських поліграфологів-практиків. До першочергових завдань впровадження приладу було віднесено розробку відомчої нормативної бази, науково обґрунтованих методик опитування громадян із використанням поліграфа та визначення основних вимог з технічного забезпечення й організації проведення опитувань. Відтоді стали проводитися наукові дослідження із проблематики поліграфних опитувань, питанням науково-психологічного і правового забезпечення використання поліграфа присвятили праці українські та зарубіжні науковці В.І. Барко, С.К. Делікатний, Ж.Ю. Половнікова, Т.Р. Морозова, Д.А. Мовчан, О.В. Шаповалов, В.А. Варламов, Р. Лурія,

К. Бакстер, Дж. Рейд та інші. Невдовзі, а саме 28 серпня 2001 року, був виданий Наказ МВС України № 743 “Про проведення експерименту щодо використання комп’ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України”, яким регламентувалося проведення протягом 2001–2002 років експерименту з використанням поліграфів при професійно-психологічному відборі кандидатів на службу й навчання в навчальних закладах МВС України, зарахуванні до складу миротворчих місій або осіб, які висуваються на керівні посади, а також працівників, стосовно яких проводяться службові перевірки. У 2002 р. підведено підсумки експерименту й підтверджено ефективність використання поліграфів як у роботі з персоналом, так і у процесі розкриття та розслідування злочинів, розпочалося широке впровадження поліграфічних технологій у систему МВС України.

Слід відзначити, що законодавчо й нормативно проведення поліграфічних досліджень закріплено в багатьох країнах: Канаді, Ізраїлі, Угорщині, Болгарії, Чеської Республіки, Македонії, Сербії, Литві, Молдові, Туреччині, Казахстану, Китаю, Росії, Японії, Індії, багатьох країнах Латинської Америки тощо. В Україні поліграф використовується в системах Міністерства внутрішніх справ, Служби Безпеки, Міністерства оборони, Державної фіскальної служби, Державної служби з надзвичайних ситуацій та інших на основі відомих нормативних актів. Нещодавно (за участю одного з авторів цього дослідження) розроблено проект інструкції, яка регламентує використання поліграфа в Державному бюро розслідувань України. Вітчизняні й зарубіжні науковці також проводять дослідження, присвячені теоретичним і прикладним аспектам використання поліграфа в роботі правоохоронців, проте поки що в Україні застосування поліграфа врегульовано лише деякими відомчими нормативними актами [9–12].

Ключовим у справі впровадження поліграфічних технологій в систему МВС України можна вважати 2004 рік. З метою супроводження оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України видано наказ МВС України від 28.07.2004 № 842 “Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України”, п. 1.13 якого затверджував Інструкцію щодо застосування комп’ютерних поліграфів у роботі з персоналом. Вказана Інструкція, як і зазначений наказ, визначає основні напрями, принципи та умови використання поліграфів у процесі професійно-психологічного відбору кандидатів на службу і навчання, під час кадрових перевірок та проведення службових розслідувань [9].

Враховуючи викладене вище, можна стверджувати, що на сьогодні МВС України нормативно може використовувати поліграфічні технології в кадровій роботі з персоналом органів внутрішніх справ, а також при розкритті та розслідуванні злочинів. Проте цей метод не зазнав широкого та системного використання в діяльності правоохоронців через відсутність законодавчого забезпечення проведення поліграфічних опитувань. Також недостатньо розроблені психологічні аспекти проведення основних етапів поліграфічного опитування, відсутні єдині стандартизовані і валідизовані методики здійснення опитувань. На території України застосування поліграфа законом не заборонено, правовою основою його використання є вимоги та норми законодавства України, зокрема: Конституції України, Кодексу законів про працю України, Кримінального процесуального кодексу України, законів України “Про засади запобігання корупції”, “Про Національну поліцію України”, “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про інформацію”, “Про захист персональних даних”, “Про державну службу”, “Про державну таємницю”, “Основи законодавства України про охорону здоров’я” тощо. Також у листопаді 2010 р. в Національному класифікаторі професій України ДК 003:2010 було офіційно

зареєстровано професію “експерт-поліграфолог” (наказ Держспоживстандарту від 28.07.2010 № 327): розділ 2. Професіонали. Додаток А (обов’язковий), код 2144.2.

Питання використання поліграфічних технологій є актуальним не тільки для системи МВС, але й для інших міністерств та відомств. Так, у жовтні 2013 р. Міністерством юстиції України було зареєстровано наказ Міністерства доходів і зборів України (нині Державної фіскальної служби України) від 02.08.2013 № 329 “Про використання поліграфів у діяльності Міністерства та його територіальних органів”, яким затверджено відповідну Інструкцію, що визначає основні напрями, принципи та умови використання поліграфів. Зазначається, що метою проведення поліграфічного опитування є отримання орієнтовної інформації з метою її використання в діяльності щодо попередження та виявлення корупційних та інших протиправних дій з боку працівників, гарантування їх безпеки та захисту від незаконних посягань, пов’язаних із виконанням службових обов’язків, зняття з них безпідставних звинувачень або підозр. Наведено перелік сфер застосування поліграфа, зокрема, з метою: сприяння оперативно-розшуковій діяльності в системі Міндоходів та його територіальних органів (звужування кола підозрюваних та ймовірно причетних осіб до події, що перевіряється; одержання інформації орієнтовального характеру про підготовку або скоєння правопорушень тощо); перевірки кандидатів у процесі вирішення питань щодо прийому особи на роботу до Міндоходів, його територіальних органів, підпорядкованих установ та організацій (виявлення конфліктних зон особистості, схильності до суїциду, прихованих мотивів вступу на службу (роботу, навчання); отримання необхідної інформації під час проведення службових розслідувань. У Інструкції зазначено, що результати опитування не мають будь-якої доказової сили, а лише орієнтують на здобуття матеріальних та інших доказів у порядку, передбаченому чинним законодавством.

Важливою подією стало створення у 2014 році Всеукраїнської асоціації поліграфологів (ВАП) з метою об’єднання інтересів професійних поліграфологів України. ВАП сьогодні об’єднує більше 100 поліграфологів, кількість членів зростає щомісячно. Наразі ВАП налічує 22 представництва в найбільших містах України, а також власний Науково-навчальний центр, який займається підготовкою поліграфологів, за результатами навчання надається свідоцтво державного зразка. Основною метою діяльності ВАП є об’єднання поліграфологів України для забезпечення ефективності та якості проведення опитувань з використанням поліграфа, компетентного оволодіння питаннями технологій проведення опитувань із застосуванням поліграфа, оцінки їх результатів і правового регулювання використання поліграфа в різних галузях суспільного життя.

У жовтні 2016 року на обговорення на засідання Комітету Верховної Ради України з прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин було внесено проекти двох Законів: “Про захист прав осіб, які проходять опитування на поліграфі” (внесений народним депутатом України Тетеруком А.А.) та “Про поліграфічну діяльність” (внесений народним депутатом України Журжієм А.В.) [7; 8]. Питання законодавчого врегулювання процедури проведення опитувань із використанням поліграфа назріло давно. Дотепер використання поліграфа в нашій країні врегульовувалося підзаконними нормативними актами, проте назріла необхідність законодавчого закріплення багатьох питань, пов’язаних із використанням в Україні поліграфа. Особливо це стосується правових основ проведення поліграфічних досліджень, їх принципів, прав і обов’язків осіб, які проходять опитування на поліграфі, засад та принципів діяльності поліграфолога, організації проведення опитувань, оформлення та зберігання його результатів, юридичної відповідальності поліграфологів тощо. Тому аналіз і обговорення



зазначених законопроектів видається вельми актуальним. Пропоновані проекти Законів свідчать про суттєве просування на шляху вдосконалення правового регулювання життєдіяльності українського суспільства, вони потребують ретельного аналізу з позицій дотримання Конституції і прав людини, узгодження з українським законодавством. Комітет Верховної Ради України відправив зазначені проекти на доопрацювання.

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що в Україні перша хвиля популярності поліграфних обстежень була зумовлена потребою практичних підрозділів у впровадженні новітніх технологій у практику розкриття та розслідування злочинів. За час проведення експерименту з використанням поліграфа (2001–2002 рр.) успіхи вітчизняних поліграфологів у розкритті та розслідуванні злочинів виступили переконливим доказом практичної доцільності впровадження поліграфа та сприяли популяризації методу переважно серед працівників оперативних підрозділів. Однак бажаного результату, а саме широкомасштабного впровадження поліграфних технологій в органах та підрозділах внутрішніх справ України не відбулося. Незадовільний темп впровадження методу поліграфного опитування, можливо, мав наслідком низку суб'єктивних чинників, серед яких основними видаються такі як висока вартість для закупівлі сучасної якісної апаратури; висока вартість навчання і супроводження професійної діяльності поліграфологів; необхідність вдосконалення законодавчої і відомчої нормативно-правової бази з питань практичного впровадження поліграфних перевірок у систему МВС України; незадовільне ставлення деяких керівників до впровадження поліграфа у кадрову роботу та практичну діяльність МВС України; відсутність вітчизняної школи підготовки правоохоронців-поліграфологів. Нині практика використання інструментальної детекції в МВС проходить черговий етап становлення.

На наш погляд, вбачаються два напрями вдосконалення застосування поліграфа в системі МВС, а саме 1) запровадження нової законодавчої і нормативної бази 2) розробка психологічних механізмів проведення поліграфних перевірок.

Щодо першого напрямку слід зазначити, сучасний курс України як правової демократичної держави, зокрема її правоохоронних структур, спрямований на подальше проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа та його впровадження у правозастосовчу практику. Тому постає нагальна потреба впорядкованості цього питання як інструменту взаємопов'язаних відносин суб'єктів щодо використання вказаного приладу. Аналізуючи нормативно-правову базу застосування поліграфа в кадровій роботі при відборі до правоохоронних органів України, слід зазначити, що така юридична процедура діє і в інших країнах, зокрема, у США, Канаді, Литві, Латвії, Польщі, Словаччині, Росії, Білорусі, Молдові. Багато в чому ці нормативно-правові акти є схожими за змістом, незважаючи на те, що держави мають різні правові системи. Головне – щоб вони були дієвими й відповідали встановленим вимогам окремо взятої держави при професійному відборі кадрів до правоохоронних відомств. Ще одним аспектом використання поліграфа є розкриття та розслідування злочинів, проте недостатнє нормативно-правове забезпечення, що регулює правовідносини в сфері застосування поліграфа, породжує протиріччя у виробленні єдиних підходів щодо його місця та ролі в цьому аспекті діяльності. Питання використання поліграфа при розкритті та розслідуванні злочинів повинно розглядатися крізь призму комплексного дослідження проблем, пов'язаних із застосуванням технічних засобів виявлення, фіксації, вилучення, дослідження й використання слідів та речових доказів, вивчення позитивного досвіду правоохоронних органів інших держав, розробки пропозицій щодо законодавчого впровадження порядку та умов використання цих

методів, їх впровадження у діяльність правоохоронних органів України. Враховуючи досвід зарубіжних країн, у яких поліграфні технології були запроваджені понад п'ятнадцять років тому й дотепер успішно використовуються, убагацькується низка чинників, що не стримують широке впровадження поліграфного методу в діяльність правоохоронних органів, а саме: відсутність державної програми впровадження поліграфа у правоохоронну сферу; недостатність нормативно-правового забезпечення, яке б регулювало правовідносини щодо механізму використання поліграфа; відсутність програми практичного обміну досвідом з передовими європейськими державами стосовно застосування поліграфа; уповільнений розвиток вітчизняних науково-технічних, науково-практичних і методичних рекомендацій за вказаним напрямом; невідпрацьованість механізму державної підготовки спеціалістів-поліграфологів; відсутність вітчизняного інституту підготовки експертів-поліграфологів тощо.

Для широкого впровадження поліграфних технологій в діяльність системи МВС важливо розвивати також другий, психологічний, напрям. У першу чергу, потрібно запровадити єдині вимоги до психологічного забезпечення проведення поліграфних опитувань: це стосується розробки стандартизованих валідних поліграфних опитувальників (тестів), які б затверджувались на рівні Департаменту кадрового забезпечення Національної поліції України (а також інших правоохоронних органів) і були б рекомендовані для використання при проведенні конкурсу на службу до поліції (або інших правоохоронних органів). При цьому доцільно орієнтуватися на зарубіжний досвід застосування поліграфа в різних державних і недержавних організаціях і уникати тих помилок, які раніше були допущені. З огляду на зазначене вище, при впровадженні поліграфних технологій в систему МВС України доцільно розробити й чітко визначити психологічні умови проведення кожного з етапів поліграфних опитувань: попередньої бесіди з обстежуваним (передтесту); власне опитування на поліграфі (тривалість тесту, кількість запитань, їх формулювання, можливість повторного опитування); післятестової бесіди (післятесту).

Важливо також передбачити вирішення деяких організаційно-правових та психологічних питань, зокрема, щодо створення координаційно-аналітичного центру із застосування поліграфних технологій (в системі МВС або на позавідомчій основі); удосконалення, розробки та впровадження правової бази для ефективного застосування поліграфного методу; затвердження порядку сертифікації поліграфної апаратури, дозволу на її ввезення та застосування на території України; розробки ефективної системи відбору кандидатів для навчання роботі з поліграфом, а також організації підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації поліграфологів; здійснення моніторингу та аналізу позитивного досвіду правоохоронних структур зарубіжних країн із питань практики використання поліграфних технологій, запровадження практики проведення на базі навчальних закладів МВС України міжнародних науково-практичних конференцій з питань теорії та практики використання поліграфних технологій у правоохоронних відомствах; проведення відомчими науково-дослідними установами досліджень щодо актуальних питань використання та впровадження поліграфних технологій у діяльність поліції та інших правоохоронних органів.

На сьогодні для розвитку методу поліграфних обстежень необхідно науково обґрунтоване включення поліграфа в систему засобів вітчизняної криміналістики, що стане поштовхом для початку масштабного використання приладів у боротьбі зі злочинністю, у кадровій роботі, а також для подальшого вдосконалення правових норм застосування поліграфа на території України. Сучасні умови та потреби

практики висувають вимогу щодо необхідності прийняття Закону України “Про поліграфологічну діяльність”, а також внесення відповідних змін до законів України “Про Національну поліцію України”, “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про запобігання корупції”, до Кримінального процесуального кодексу України та в деякі відомчі нормативно-правові акти.

Проведений нами аналіз закордонної та вітчизняної практики використання поліграфічних технологій засвідчив, що на сьогодні поліграф ефективно використовується у підрозділах поліції, державних органах і кримінальному судочинстві розвинених країн світу, напрацьовано чимало здобутків вітчизняних поліграфологів. Можна зробити обґрунтований висновок про те, що серед існуючих та доступних для системи МВС України інноваційних технологій поліграф є одним з найбільш перспективних та ефективних засобів вирішення актуальних питань, що стосуються кадрового забезпечення органів та підрозділів внутрішніх справ, а також особливостей розкриття й розслідування злочинів. Отже, подальше розроблення правових і психологічних засад використання цього приладу в системі МВС та інших правоохоронних органів України є важливим теоретичним і прикладним завданням.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41 (9 жовтня). Стор. 1970. Ст. 379.
2. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Профессионализм и лидерство. Харьков : ТИТУЛ, 2006. 578 с.
3. Барко В.І., Клименко І.В., Криволапчук В.О. Профилактика адиктивной поведінки у працівників ОВС України : навч. посібник. Київ : НАВС, 2009. 52 с.
4. Литвинова Г.А. Социально-психологическое обеспечение деятельности полиции Баварии (Германия). Юридическая психология. 2010. № 3. С. 32–36.
5. Свон Р.Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России. СПб. : Алетейя, 2000. 296 с.
6. Чарльз М.Т. Современное состояние и перспективы профессиональной подготовки сотрудников полиции (милиции) США и России. СПб. : Алетейя, 2000. 268 с. Закон України “Про Національну поліцію”. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 40–41. Ст. 379.
7. Проект Закону про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі, реєстр. № 4094, внесений народним депутатом України Тетеруком А.А. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?id=&pf3511=58203](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=58203) (дата звернення: 10.03.2017).
8. Проект Закону про поліграфічну діяльність, реєстр. № 4094-1, внесений народним депутатом України Журжієм А.В. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=58326](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58326) (дата звернення: 04.06.2017).
9. Наказ МВС “Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України” від 28.07.2004 № 842 (зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства внутрішніх справ № 652 (з1311-13 ) від 08.07.2013).
10. Мотлях О.І. Нормативно-правове регулювання використання поліграфа правоохоронними органами зарубіжних країн. Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. Серія : Право та державне управління. 2011. № 4.
11. Назаров О.А. Сучасні тенденції щодо підготовки законопроектів в Україні про захист прав осіб, які проходять дослідження на поліграфі. Наука і правоохорона. 2015. № 1 (27). С. 305–311.
12. URL : <http://cpi.transparency.org/cpi2011/results/> (дата звернення: 02.02.2017).
13. S. Maddi, D.M. Khoshaba, K. Jensen, E. Carter, J.L. Lu, R.H. Harvey. Hardiness training for high risk undergraduates. NACADA Journal. 2002. № 22. P. 45–55.
14. Roberg R.R., Kuykendall J. Police organization and Management: Behavior, Theory and Processes. Pacific Grove, CA: Brooks. Cole Publishing Co, 1990. 412 p

Отримано 12.10.2017